

Jan P. Gałkowski

Uniwersytet Rzeszowski
ORCID: 0000-0003-2645-2147

Agnieszka Zatyka-Szlachcic

Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica w Krakowie
ORCID: 0009-0006-2276-2585

Studenci uniwersytetu, ale wciąż nastolatkwowie. Najmłodszy studenci w perspektywie rzeczników akademickich

University students yet still teenagers. The youngest students in the perspective of academic ombudspersons

Streszczenie

Najmłodszy studenci uczelni wyższych w Polsce rozpoczęli edukację szkolną w wieku 6 lat. Na uczelnie trafiają przed ukończeniem 18 roku życia, co stanowi granicę pełnoletności według polskiego prawa cywilnego. Każde pokolenie studentów ma swoją specyfikę, ale w ogólnej populacji studentów powinniśmy dostrzegać również problemy tej najmłodszej grupy. Ich dorastanie wiąże się z ciekawymi kwestiami prawnymi. Potrzebują formalnej zgody rodziców lub przedstawicieli prawnych w oficjalnych procedurach uniwersyteckich i wielu działaniach studenckich. Są bardziej wrażliwi i świadomi tego, co możemy określić jako komfort psychiczny. Daje im to odwagę do informowania rzeczników akademickich i władz akademickich o trudnych sytuacjach i niewłaściwym zachowaniu pracowników uczelni. Jak wszyscy członkowie nowego pokolenia studentów, wymagają widocznej reakcji na zgłaszane problemy. O powyższych kwestiach chcielibyśmy opowiedzieć na podstawie naszych doświadczeń jako rzeczników akademickich.

Słowa kluczowe: rzecznik akademicki, młodzi studenci, socjologia edukacji, uczelnie wyższe, prawa studenta

Abstract

The youngest university students in Poland started their school education at the age of 6. They are coming to the universities before they become 18 years old, which is a boundary of legal age according to Polish civil law. Each generation of students has its specificity, but in the general student population, we should see also the problems of this youngest group. Their adolescence involves some interesting legal matters. They need formal consent from parents or legal representatives in official university procedures and for many students' activities. They are more sensitive and aware of what we can define as psychological comfort. This gives them the courage to inform academic ombudspersons and academic authorities about difficult situations and university staff's inappropriate behavior. As all members of the new student generation, they require a visible

reaction to reported problems. We would like to talk about the abovementioned issues based on our experience as ombudspersons.

Keywords: academic ombudsperson, young students, sociology of education, HEI, student rights

Wprowadzenie

Rzecznicy akademicki (*academic ombudspersons*) stają się powoli stałym elementem krajobrazu polskich uczelni wyższych. Zajmują się problemami o bardzo zróżnicowanym charakterze dotyczącymi osób pracujących, studiujących czy przygotowujących rozprawy doktorskie. W ramach tych problemów sprawy zgłaszane przez najmłodszych studentów i studentki wydają się być rosnącą częścią ich pracy. Niniejszy tekst jest próbą spojrzenia na problemy najmłodszych – jeszcze niepełnoletnich – osób studiujących z perspektywy nietypowej: jesteśmy rzecznikami akademickimi Uniwersytetu Rzeszowskiego i Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie. Jak pisze wieloletnia rzeczniczka akademicka z Vrije Universiteit Amsterdam Lies Poesiat: „the function of ombudsman is usually a solitary one”¹, a podstawowym sposobem na przełamywanie tej samotności jest współpraca – zarówno dwustronna, jak i w ramach większych sieci – z innymi rzecznikami. Rzecznik akademicki UR i rzeczniczka praw studenta AGH pozostają w stałym kontakcie i współdziałają ze sobą na mocy porozumienia o dwustronnej współpracy, jak również w ramach polskiej (Akademicka Sieć Bezpieczeństwa i Równości, ASBiR²) i europejskiej (European Network of Ombuds in Higher Education, ENOHE³) sieci rzeczników akademickich. Zarejestrowana w kwietniu 2023 r. Akademicka Sieć Bezpieczeństwa i Równości powstała z nieformalnej sieci osób zajmujących się w polskich uczelniach wyższych przestrzeganiem praw, zasady równości i bezpieczeństwem i jest obecnie najważniejszą polską organizacją zrzeszającą i wspierającą rzeczników akademickich.

W ramach prowadzonej współpracy rzecznik i rzeczniczka wspólnie podjęli także kwestię szczególnej grupy osób studiujących w ich uczelniach, jaką są osoby niepełnoletnie, będące w specyficznym momencie swego życia, zarówno ze społecznego, jak i prawnego punktu widzenia. Wspieranie takich osób wymaga nie tylko wsłuchania się w problemy, z jakimi zgłaszają się one same, ale także spojrzenia na ich sytuację z pewnego dystansu i próby stworzenia perspektywy bardziej ogólnej. Celem tego artykułu jest próba opisu sytuacji tej kategorii osób w taki sposób, by spróbować dokonać pewnych uogólnień, które mogłyby być przydatne także dla rzeczników akademickich innych uczelni, władz rektorskich czy dziekańskich, samorządów studenckich, nauczycieli i nauczycielek akademickich, jak i samych osób studiujących.

¹ L. Poesiat, *Ombuds Work in Higher Education. A Practical Guide*, Amsterdam 2022, s. 113.

² *Akademicka Sieć Bezpieczeństwa i Równości*, <https://asbir.pl/> (dostęp: 29.12.2023).

³ *European Network of Ombuds in Higher Education*, <https://enohe.net/> (dostęp: 29.12.2023).

Uczelnie, w których pracujemy, choć różnią się wielkością, charakterem i historią, mają także pewne podobieństwa. Nie tylko działają w Polsce i podlegają polskiemu prawu, ale także znajdują się w południowej części kraju, a znaczna część ich studentów i studentek pochodzi właśnie z dwóch południowych województw – małopolskiego i podkarpackiego. Ma to pewien wpływ na upodobnianie się naszych spojrzeń na problem, którym się zajmujemy w tym artykule, bo pracujemy z podobnymi do siebie młodymi ludźmi.

Metodologia

Należy podkreślić, że przedstawione rozważania są oparte na doświadczeniach z pracy rzeczników tylko z dwóch uczelni, a nie na reprezentatywnych badaniach. Mamy raczej do czynienia z ograniczonym studium przypadku dwóch galicyjskich uniwersytetów. Wnioski wyciągnięte na ich podstawie mogą, ale nie muszą mieć zastosowania do sytuacji innych uczelni i innych osób studiujących. Najbardziej uniwersalną częścią artykułu są rozważania dotyczące kwestii prawnych, gdyż prawo dotyczące osób niepełnoletnich jest takie samo na całym terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. W trakcie pisania tego tekstu sięgnęliśmy do naszych wewnętrznych notatek, robionych w czasie wykonywania obowiązków, które mają charakter poufny, jak również do sprawozdań, jakie przedkładamy władzom uniwersyteckim. Rozmawialiśmy także z naszymi współpracownikami oraz z samymi studentami, gdyż ze względu na charakter pracy jesteśmy w stałym kontakcie z osobami członkowskimi samorządów studenckich czy kół naukowych. Całość rozważań oparta jest jednak przede wszystkim na naszych doświadczeniach i wynikających z nich refleksjach dotyczących codzienności akademickiej. Zakładamy zatem z góry, że doświadczenia te nie mogą być traktowane jako reprezentatywne i obiektywne. Uważamy jednak, że wnioski, jakie można na ich podstawie wysnuć, mogą być inspirujące, przyczyniać się do pozytywnych zmian w uczelniach wyższych i skłaniać innych do działania.

Brakuje literatury naukowej poświęconej ściśle zagadnieniu, którym się zajmujemy. W publikacjach poświęconych pracy rzeczników akademickich na rzecz osób studiujących wychodzi się zazwyczaj z założenia, że studenci i studentki są osobami młodymi, ale jednocześnie już dorosłymi, które przekroczyły już próg dorosłości w rozumieniu prawa⁴. Odwołujemy się zatem do literatury poświęconej działaniom rzeczników akademickich w ogólności, socjologicznej analizie wchodzenia w dorosłość oraz do obowiązujących w Polsce przepisów prawa. Staramy się, patrząc z tych trzech stron, zbudować uogólniające wnioski dotyczące wsparcia, jakie uczelnie (w tym rzeczniczki i rzecznicy akademicy) mogą oferować swoim najmłodszym studentom.

⁴ Por. P. Hopeck et al., *Deciding to Use Organizational Grievance Processes: Does Conflict Style Matter?*, "Management Communication Quarterly" 2014, nr 28(4), s. 563.

Artykuł rozpoczyna się od omówienia roli rzeczników akademickich w uczelniach wyższych, następnie przechodzimy do – z konieczności bardzo krótkiej – charakterystyki najmłodszych studentów i studentek z perspektywy teorii społecznej oraz z perspektywy ich sytuacji prawnej w uczelniach wyższych. Artykuł kończy przegląd najbardziej typowych spraw zgłaszanych przez najmłodszych studentów i studentki oraz podsumowanie.

Rzecznicy akademicki

Rzecznik akademicki (*academic ombudsperson*) to przyjęta w Polsce nazwa określająca stanowisko bądź funkcję piastowane przez osobę, której podstawowym zadaniem jest pomoc osobom zatrudnionym, studiującym i doktorantom w polubownym rozwiązywaniu sporów pojawiających się w przestrzeni akademickiej⁵. Rzecznikom akademickim powierza się także dbanie o przestrzeganie praw, etyki i wartości akademickich oraz zasady równości. Znajduje to często odzwierciedlenie w nazwach funkcji lub stanowisk tych osób. Poza rzecznikami akademickimi (Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytet Rzeszowski) w polskich uczelniach wyższych działają także m.in. rzecznicy praw i wartości akademickich (Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu), rzeczniczka ds. etyki (Akademia Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie), rzecznik równości (Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica w Krakowie), rzecznicy ds. przeciwdziałania dyskryminacji (Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu).

Rzecznik praw studenta to z kolei *ombudsperson* o kompetencjach ograniczonych do grupy osób studiujących w uczelni. Zadania tych rzeczników są analogiczne jak rzeczników akademickich, z tym wyjątkiem że ich działania dotyczą wyłącznie odbiorców oferty kształceniowej uniwersytetu (w tym także słuchaczy studiów podyplomowych). Warto zauważyć, z historycznego punktu widzenia, że rzecznicy zajmujący się prawami studentów byli wprowadzani na uczelniach często jako pierwsi i to problemy studiującej młodzieży skłaniały amerykańskie i kanadyjskie uczelnie do powoływania ombudsmenów już w latach 60. ubiegłego wieku⁶. Rzecznicy praw studenta są powoływani obok rzeczników akademickich bądź pełnią jedyną taką funkcję w uczelni. W niektórych uczelniach funkcję tę pełni student w samorządzie studentów, ale niniejsze opracowanie odnosi się wyłącznie do rzecznika praw studenta będącego pracownikiem uczelni. W tej drugiej formie rzecznik praw studenta działa m.in. w Akademii Górniczo-Hutniczej im. Stanisława

⁵ Por. B. Chludziński i A. Budzanowska, *Rzecznik wartości akademickich [w:] Innowacje i konserwatyzm 2.0. Polskie uczelnie w procesie przemian*, red. D. Antonowicz, A. Machnikowska i A. Szot, Toruń 2020.

⁶ P. Herfs, *The Importance of Ombuds Work*, Amsterdam 2024, s. 29.

Staszica w Krakowie, w Uniwersytecie Śląskim czy w Akademii Teatralnej im. Aleksandra Zelwerowicza w Warszawie.

W niniejszym opracowaniu przez pojęcie „rzecznika akademicki” rozumiemy także rzecznika praw studenta. James Rust, jeden z pionierów akademickiej pracy rzeczniczej, w latach 1967–1974 rzecznik akademicki Michigan State University, w swoim pierwszym sprawozdaniu opisywał pracę rzecznika pomagającego osobom studiującym, używając słów Szekspirowskiego Hamleta: „to take arms against a sea of troubles” (akt 3, scena 1). Tym morzem, z którym pomaga się mierzyć studentom i studentkom rzecznik lub rzeczniczka, jest kadra i administracja akademicka, ramionami zaś proponowane przez rzeczników rozwiązania studenckich problemów⁷.

W roku 2023 organizowany przez International Ombuds Association (IOA) Ombuds Day obchodzony był pod hasłem „Diverse in role, united in service”, co bardzo dobrze oddaje charakter pracy rzeczników akademickich. Szczegółowe role i zasady działania rzeczników różnią się od siebie, ale jednoczy ich działanie na rzecz wspólnoty akademickiej. Rzecznicy współpracują ze sobą na poziomie uczelni, jeśli np. istnieje rzecznik akademicki i rzecznik praw studenta, ale także wymieniają się doświadczeniami i dobrymi praktykami na poziomie krajowym oraz międzynarodowym.

Szczegółowe zasady działania rzeczników mogą bardzo się różnić pomiędzy uniwersytetami i zależą od ram prawnych obowiązujących w danej uczelni, a także od zaleceń, w tym zaleceń o charakterze etycznym, stowarzyszeń zrzeszających rzeczników. Jednak właściwie wszyscy rzecznicy odwołują się w swoim działaniu do czterech podstawowych zasad zawartych w dwóch dokumentach International Ombuds Organisation (IOA): *Code of Ethics* oraz *Standards of Practice*⁸. IOA jest największą międzynarodową organizacją zrzeszającą rzeczników instytucjonalnych, a większość jej członków stanowią właśnie rzecznicy akademicy. Tymi zasadami są: niezależność, bezstronność, nieformalność i poufność.

Rzecznicy są **niezależni**: w swej działalności nie są bezpośrednio podlegli władzom uczelni, podejmują swoje decyzje autonomicznie, tylko we własnym imieniu, sami decydują, czy i w jaki sposób zajmą się zgłoszonym problemem oraz działają niezależnie od innych instytucji uniwersyteckich. Po drugie rzecznicy są **bezstronni**: nie stają po żadnej ze stron sporu, lecz po stronie wartości akademickich. Dbają o właściwe działanie procesów przebiegających w Uniwersytecie, a nie o interesy którejś ze stron. Po trzecie rzecznicy działają **nieformalnie**: nie przyjmują formalnych skarg czy zażaleń, nie prowadzą oficjalnych postępowań, nie uczestniczą w podejmowaniu decyzji administracyjnych czy dyscyplinarnych. Pozostają nieformalnym źródłem

⁷ Por. S. Burton, *Taking Arms Against a Sea of Troubles. The Experience and Legacy of Michigan State University's First Ombuds*, „Journal of the International Ombudsman Association” 2000, nr 13(1), s. 1–25.

⁸ *IOA Code of Ethics; IOA Standards of Practice*, <https://www.ombudsassociation.org/standards-of-practice-code-of-ethics> (dostęp: 29.12.2023).

wsparcia, informacji i rady dla osób do nich się zgłaszających oraz dążą do polubownego rozwiązywania sporów poza formalnym postępowaniem dyscyplinarnym. Po czwarte wreszcie rzecznicy ściśle przestrzegają zasady **poufności**: nie ujawniają tożsamości osoby zgłaszającej się do nich ani informacji, które zostały mu przekazane bez zgody tejże osoby⁹. Wyjątkiem od zasady poufności są jedynie szczególne sytuacje, w których prawo nakazuje ujawnienie informacji.

Charakterystyka najmłodszej kategorii studentów

Najmłodsi, jeszcze niepełnoletni studenci i studentki uczelni polskich, znajdują się w szczególnej sytuacji. Z jednej strony mają już za sobą niektóre momenty progowe tradycyjnie kojarzone z dorosłością: ukończyli szkołę średnią, zdali maturę, rozpoczęli studia wyższe, a w niektórych wypadkach wyprowadzili się także z domu rodzinnego. Z drugiej strony nie ukończyli jeszcze 18 lat i nie uzyskali pełni praw obywatelskich. Znajdują się w sytuacji „pomiędzy” dwoma etapami życia, a proces prawny i symboliczny osiągnięcia dorosłości jeszcze nie został ukończony. W październiku 2023 r. to zawieszenie „pomiędzy”¹⁰ było szczególnie widoczne w naszych uczelniach, gdy frekwencja w wyborach do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej osiągnęła rekordowy wynik przekraczający 74%¹¹ i bardzo wielu studentów i studentek wzięło w nich udział, a szczególna kategoria studentów i studentek, o której piszemy, nie mogła tego zrobić, co budziło w nich niekiedy rozczarowanie lub nawet frustrację.

Współcześnie w naukach społecznych popularna jest koncepcja amerykańskiego psychologa rozwojowego Jeffreyego J. Arnetta znana jako *emerging adulthood* – opisująca okres w życiu pomiędzy 18 a 29 rokiem życia będący fazą pomiędzy adolescencją (*adolescence*) a wczesną dorosłością (*young adulthood*)¹². Jest to okres przedłużonej fazy liminalnej – rozciągniętego na kilka lat okresu stawania się dorosłym¹³. Osoby znajdujące się w tym okresie życia nie są już adolescentami, ale nie osiągnęły takich markerów dorosłości, jak niezależność finansowa, założenie rodziny, posiadanie własnego miejsca zamieszkania. Niemniej są już one „dorosłe” w sensie prawnym – osiągnęły pełnoletność. Jak widać z tego krótkiego opisu, koncepcja *emerging*

⁹ Por. Zarządzenie nr 71/2022 Rektora Uniwersytetu Rzeszowskiego z dnia 21 czerwca 2022 r. w sprawie powołania rzecznika akademickiego, <https://www.ur.edu.pl/pl/universytet/rowne-traktowanie/akty-prawne-i-kodeksy-etyczne> (dostęp: 29.12.2023).

¹⁰ Por. M. Zielińska, *Gotowi na dorosłość. Projekty życiowe i zasoby społeczne pokolenia 2.0*, Warszawa 2020, s. 58–59.

¹¹ *Państwowa Komisja Wyborcza*, <https://wybory.gov.pl/sejmsenat2023/> (dostęp: 29.12.2023).

¹² Por. J.J. Arnett, *Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties*, „American Psychologist” 2000, nr 55(5), s. 469–480, doi:10.1037/0003-066X.55.5.469; J.J. Arnett, *Emerging adulthood: the winding road from the late teens through the twenties*, New York 2014.

¹³ Por. A. Lipska i W. Zagórska, „Stająca się dorosłość” w ujęciu Jeffreyego J. Arnetta jako rozbudowana faza liminalna rytuału przejścia, „Psychologia Rozwojowa” 2011, t. 16, nr 1, s. 9.

adulthood nie w pełni pasuje do interesującej nas kategorii osób, bo charakteryzują się one właśnie brakiem pełnoletności. Polska socjolożka i badaczka młodzieży Maria Zielińska doprecyzowała koncepcję J.J. Arnetta, wprowadzając kategorię dorosłej młodości (*adult youth*) odnoszącą się do okresu pomiędzy 17/18 a 23 rokiem życia, czyli właśnie okresu, gdy młodzi ludzie w Polsce rozpoczynają studia wyższe. Jak pisze M. Zielińska w odniesieniu do tego okresu, „wielu młodych ludzi, tym razem także kobiet, żyje »dla siebie«, pragnąc jak najwięcej przeżyć i doświadczyć, zanim nastąpi faza stabilizacji”¹⁴. Jest to także dłuższy niż w poprzednich pokoleniach okres kształtowania się tożsamości dający więcej czasu na dorosięcie i podejmowanie najważniejszych życiowych decyzji. Jednakże jako element wyróżniający tę fazę M. Zielińska wskazuje właśnie na możliwości wynikające ze statusu prawnego: legitymowanie się dowodem osobistym, możliwość podróżowania bez zgody rodziców, odpowiedzialność prawną, samodzielne rozliczanie z fiskusem, prawo wyborcze itd. Autorka opisując *adult youth*, poświęca znaczną uwagę właśnie symbolicznemu i prawnemu znaczeniu uzyskiwania pełnoletności¹⁵.

Uznając przydatność rozważań M. Zielińskiej dotyczących najwcześniejszego okresu dorosłości do opisu sytuacji młodych studentów, nie można jednak nie zauważyć, że najmłodszy – niepełnoletni studenci – nie do końca mieszczą się w przedstawionej przez nią koncepcji tej fazy życia. Nie ma wszakże potrzeby tworzenia nowego terminu służącego do opisu dla tak małej liczebnie kategorii osób. Można uznać niepełnoletnie osoby studiujące właśnie za *adult youth*, z tym zastrzeżeniem, że przez krótki czas – liczony zaledwie w miesiącach – dopiero stoją one w progu tego okresu życia. Zauważenie ich szczególnej sytuacji przez władze uniwersyteckie i rzeczników akademickich w tym specjalnym momencie jest zatem konieczne.

Osoby niepełnoletnie w uczelni w świetle prawa

Zgodnie z polskim kodeksem cywilnym osobą pełnoletnią jest osoba, która ukończyła 18 rok życia¹⁶. Obowiązek szkolny dziecka zgodnie z przepisami Prawa oświatowego rozpoczyna się z początkiem roku szkolnego w roku kalendarzowym, w którym dziecko kończy 7 lat, oraz trwa do ukończenia szkoły podstawowej, nie dłużej jednak niż do ukończenia 18 roku życia¹⁷. Na wniosek rodziców naukę w szkole podstawowej może także rozpocząć dziecko, które w danym roku kalendarzowym kończy 6 lat¹⁸. Mając na uwadze system szkolny obejmujący obecnie 8 klas nauki w szkole podstawowej i 4 lata nauki w szkole średniej ogólnokształcącej,

¹⁴ M. Zielińska, *Gotowi...*, s. 307.

¹⁵ Por. tamże, s. 54–59.

¹⁶ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. 2023, poz. 1610), art. 10 §1.

¹⁷ Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe (Dz.U. 2023, poz. 900), art. 35 ust. 2.

¹⁸ Prawo oświatowe, art. 36, ust. 1.

nastolatek kończący 17 rok życia może wziąć udział w rekrutacji na studia wyższe i uzyskać status studenta przed ukończeniem 18 roku życia.

Drugą grupę studentów niepełnoletnich w świetle polskiego prawa stanowią obcokrajowcy (np. Ukraińcy), którzy również kończą edukację na poziomie średnim, zanim ukończą 18 rok życia, co pozwala im na aplikowanie na studia wyższe w polskich uczelniach.

Niepełnoletniość osoby kandydującej na studia i osoby studiującej ma swoje konsekwencje. Po pierwsze w trakcie procedury aplikowania na studia konieczne jest złożenie przez przedstawiciela ustawowego (rodzica bądź opiekuna prawnego) oświadczenia o wyrażeniu zgody na wzięcie przez osobę niepełnoletnią udziału w rekrutacji na studia (osoba niepełnoletnia nie podpisuje dokumentów rekrutacyjnych, nie może też potwierdzić prawdziwości danych w systemie rekrutacyjnym). Po drugie zgoda przedstawiciela ustawowego jest także niezbędna do podjęcia studiów i ponoszenia związanych z tym konsekwencji finansowych. Niepełnoletnia osoba zrekrutowana na studia musi także posiadać zgodę przedstawiciela ustawowego na złożenie wniosku o miejsce w domu studenckim i zamieszkanie w nim (co wiąże się z konsekwencjami finansowymi) oraz na udział w studenckich aktywnościach, takich jak wyjazdy czy bale wydziałowe. Każda ze zgód, o których mowa powyżej, musi być wyrażona osobno i w odpowiednim czasie. Nie ma możliwości wyrażenia jednej zgody obejmującej wszystkie czynności w ramach rekrutacji i przyjęcia na studia bądź tzw. zgody blankietowej na czas trwania ww. procedur.

Wspomniany wyżej udział osób niepełnoletnich w wydarzeniach organizowanych przez samorząd studencki czy koła naukowe to potencjalna dyskryminacja tych osób ze względu na wiek. Do rzeczniczki praw studenta AGH w ciągu dwóch lat akademickich 2021/2022 i 2022/2023 przedstawiciele samorządu studenckiego będący organizatorami wydarzeń dla osób studiujących kilkakrotnie zwracali się z pytaniem, czy można osoby niepełnoletnie wykluczyć z udziału w nich np. poprzez zawarcie odpowiednich zapisów w regulaminie. Jako uzasadnienie takiego działania wskazywali obawy i niepewność związane z odpowiedzialnością za działania lub zaniechania osób niepełnoletnich, w tym spożywanie przez nie napojów alkoholowych.

Z jednej strony cieszyć może świadomość i troska o najmłodsze osoby studiujące, z drugiej jednak wskazane wyżej obawy nie mogą prowadzić do dyskryminacji ze względu na wiek. Posiadanie statusu studenta pozwala na równy dostęp do wszystkich zasobów uczelni i aktywności przewidzianych dla osób legitymujących się tym statusem. Należy to z całą mocą uświadamiać organizatorom studenckich wydarzeń i zwracać uwagę na ewentualne próby wykluczania. Rozwiązaniem sprawdzonym i wystarczającym jest tu posiadanie przez niepełnoletnią osobę studiującą zgody opiekuna prawnego na udział w danej aktywności dobrze znanej młodzieży z czasów szkoły średniej. Zgoda ta musi być wyrażona każdorazowo i osobno dla każdego z wydarzeń.

Innym problemem dotyczącym niepełnoletnich osób studiujących, a zgłaszanym do rzecznika akademickiego UR w latach akademickich 2022/2023 i 2023/2024 jest kwestia samodzielnego usprawiedliwiania nieobecności na zajęciach lub kolokwium. Wiele osób uczących w uniwersytecie wie o tym, że uczeń w szkole średniej może sam usprawiedliwić swoją nieobecność po uzyskaniu pełnoletności¹⁹, jednak niektórzy nauczyciele i nauczycielki w uniwersytecie nie do końca wiedzą, co zrobić w sytuacji odwrotnej: gdy osoba chcąc usprawiedliwić swoją nieobecność jest studentem, jednakże osobą niepełnoletnią. Z jednej strony wymaganie usprawiedliwienia od opiekuna prawnego w uczelni wyższej wydaje się prowadzącemu zajęcia niepoważne, z drugiej strony gdy chodzi o dopuszczenie do zaliczenia, to sprawa zaczyna być już poważna. Prawo do usprawiedliwiania nieobecności na zajęciach jest jednym z podstawowych praw studenta wskazanych w Prawie o szkolnictwie wyższym i nauce²⁰. Szczegółowe zasady w tym zakresie określa na każdej uczelni regulamin studiów wyższych.

Ostatnim problemem zgłaszanym do rzeczników jest prawo osób niepełnoletnich do pełnienia funkcji z wyboru w samorządzie studenckim, a w sytuacji wyboru na tę funkcję prawo do reprezentowania społeczności studenckiej wobec władz uniwersyteckich. Wątpliwości osób zgłaszających ten problem do rzeczników brały się z niepewności, czy osoba, która nie posiada biernego i czynnego prawa wyborczego w Rzeczypospolitej Polskiej, może jednocześnie mieć bierne i czynne prawo wyborcze w samorządzie studenckim. Zgodnie z art. 110 Prawa o szkolnictwie wyższym studenci w uczelni z mocy prawa tworzą samorząd studencki. Zatem każda osoba przyjęta na studia, uzyskując prawa studenta, automatycznie staje się członkiem tego samorządu. Działalność w samorządzie studenckim mieści się w zakresie spraw studenckich, a te dotyczą wszystkich osób posiadających status studenta. Nie ma zatem podstaw do ograniczenia prawa do działania w tym samorządzie, w tym czynnego i biernego prawa wyborczego, ze względu na wiek, tym bardziej że okres niepełnoletności osób studiujących trwa stosunkowo krótko. Dla niepełnoletnich osób studiujących aktywność samorządowa na uczelni może być cenną lekcją i dać szansę na działania społeczne mimo ograniczenia tych możliwości poza akademią.

W kontekście prawnych aspektów obecności niepełnoletnich osób studiujących w uczelniach należy także zwrócić uwagę na ich zagubienie w procedurach i przepisach oraz brak gotowości na ponoszenie konsekwencji nieznajomości prawa. Zasada *ignorantia iuris nocet*²¹ obowiązuje nas wszystkich, niestety jednak mało

¹⁹ Prawo oświatowe, art. 99.

²⁰ Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. 2018, poz. 1668), art. 85.

²¹ Wywodząca się z prawa rzymskiego paremia prawnicza wyrażająca jedną z podstawowych zasad porządku prawnego: nie można zasłaniać się nieznajomością obowiązującej normy prawnej (potocznie: nieznajomość prawa szkodzi).

kto, rozpoczynając studia, zapoznaje się z regulaminami i innymi przepisami wewnątrzuczelnianymi. Osoby studiujące sięgają do nich najczęściej dopiero wtedy, gdy znajdują się w trudnej sytuacji. Szukają wtedy pomocy rzeczników. Jest to charakterystyczne dla wielu studentów, jednak praktyka pracy rzeczników akademickich wskazuje, że niekiedy z niższym wiekiem łączy się także nieznamość obowiązującego prawa. W sposób szczególny dotyczy to właśnie studentów i studentek niepełnoletnich, których sytuacja jest inna od przeważającej większości pozostałych osób studiujących. Osoby takie, aby funkcjonować w uczelni wyżej, powinny nie tylko znać obowiązujące przepisy, ale także rozumieć swój szczególny status prawny. Nieznajomość istniejącego prawa potęguje trudności w samodzielnym załatwianiu swoich spraw w uczelni. Rola rzeczników akademickich w zakresie informowania o obowiązujących procedurach i regulacjach jest zatem kluczowa.

Typowe sprawy zgłaszane przez najmłodszych studentów

Przejęcie ze szkoły średniej na studia to niełatwe wyzwanie, które staje przed najmłodszymi studentami i studentkami niezależnie od tego, z jakiego środowiska lokalnego czy rodzinnego się wywodzą i jak są przygotowani do zmian. Uczelnia powinna ich w wspierać w tym procesie i zapewniać równe szanse nauki i rozwoju. Nauczyciele akademicy powinni z kolei być mentorami, wychowawcami i inspirować w tej drodze²². Zmiana kultury szkolnej na akademicką łączy się dla osób studiujących z koniecznością wzięcia na siebie odpowiedzialności i zaangażowania się w budowanie relacji z nauczycielami akademickimi i pracownikami administracji uczelnianej. Nie zawsze jest to łatwe, zwłaszcza dla osób niepełnoletnich, które niekiedy przejawiają lęk i opór przed wchodzeniem w relacje interpersonalne w ogóle, w tym także z pracownikami akademii.

Istotne znaczenie ma dla nowych studentów i studentek tożsamość oferty kształcenia, która była im proponowana, zanim rozpoczęli studia, z rzeczywistością, którą faktycznie zastają w uczelni. Na tym styku kluczowa jest jakość komunikacji, gdyż to od niej zależy, czy rozmowa pomiędzy osobą studiującą a jej wykładowcą lub wykładowczynią doprowadzi do okopania się na stereotypowych pozycjach roszczeniowy student – niereformowalny nauczyciel akademicki, czy dojdzie do dialogu, który może być konstruktywny dla obu stron. Najmłodsze osoby studiujące są wyczulone na rozbieżności pomiędzy sylabusami, opisami kierunków, ich swoistą reklamą, w którą uczelnie opakowują ofertę kształcenia, a tym z czym mają do czynienia uczęszczając na każde konkretne zajęcia. Zgłaszają do rzeczników te różnice, zauważając np. realizowanie innego zakresu tematycznego czy nieuruchomienie kierunku o konkretnej nazwie, na który się rekrutowali. Szybko

²² W preambule Prawa o szkolnictwie wyższym i nauce czytamy m.in., że „każdy uczony ponosi odpowiedzialność [...] za wychowanie młodego pokolenia”.

także identyfikują przedmioty istniejące wyłącznie w celu utrzymania godzin dydaktycznych dla prowadzących, których wiedza się zdezaktualizowała z uwagi na postęp naukowy czy techniczny. Uczelnie publiczne powinny z całą powagą brać to pod uwagę. Nie są już bowiem przez najmłodsze osoby studiujące postrzegane jako miejsca, w których trzeba studiować i zdobyć tytuł naukowy za wszelką cenę. Raczej przeważa tu podejście konsumenta: płacę (przecież to dzięki studentom publiczne środki trafiają na konta uczelni) – wymagam²³. Może to rodzić roszczeniowe postawy, jednak z perspektywy rzeczników dobrze widać, że uczelnie z powodzeniem mogą wykorzystać informację zwrotną w tym zakresie do lepszego profilowania oferty kształcenia, a w efekcie przyciągnąć większą liczbę studentów. Akademia musi pogodzić się z faktem, że sam prestiż, rozumiany jako wysokie miejsca w kategoriach naukowych czy rankingach, to za mało.

Współczesna młodzież wybierając uczelnię wyższą, zdaje się zwracać uwagę na aspekty, o których wcześniejsze pokolenia osób studiujących nie myślały. Jednym z nich jest poczucie bezpieczeństwa. W czasie Ogólnopolskiej Kampanii Informacyjnej Salon Maturzystów „Perspektywy 2023” współorganizowanej przez Fundację Edukacyjną Perspektywy na pytanie zadane przez Centrum Rekrutacji Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie: „Która z tych rzeczy jest dla Ciebie najważniejsza na Uczelni?” w grupie ponad pięciuset ankietowanych osób znacząco więcej było tych, dla których bezpieczeństwo na uczelni jest ważne lub bardzo ważne, niż tych, dla których nie jest ono istotne wcale bądź ma małe znaczenie²⁴. Doświadczenie rzeczników dowodzi, że w kontekście bezpieczeństwa na uczelni chodzi nie tylko o przyjazną przestrzeń do nauki, wolną od każdego rodzaju przemocy, otwartą na różnorodność, zapewniającą równe traktowanie oraz poszanowanie godności, co najmłodszy studenci postrzegają jako oczywiste, ale także o wsparcie dobrostanu psychicznego osób studiujących. Rozmowy, jakie prowadzimy z osobami studiującymi w naszych uczelniach, sprawiają, że zgadzamy się z Katarzyną Jurzak, Stellą Strzemecką i Katarzyną Krzemińską, które w niedawno opublikowanym artykule piszą, że „wciąż zbyt mało uwagi poświęca się kwestii diagnozy bezpieczeństwa w polskich uczelniach”²⁵.

Wzrost liczby studentów z problemami natury psychologicznej zauważają nauczyciele akademicy i jest to także widoczne w pracy rzeczników. Może to mieć bezpośredni związek z epidemią COVID-19, która od wiosny 2020 r. na prawie dwa lata ograniczyła w sposób istotny kontakty interpersonalne także osób studiujących. Charakterystyczne dla okresu dojrzewania wstyd i trudności w budowaniu

²³ Por. M. Barańska, *Od żaka do studenta (nie)zalogowanego – refleksja nad ewolucją sylwetki* [w:] *Młodzież wobec przemian współczesnego świata. Rozważania edukacyjno-wychowawcze*, red. B. Kanclerz, L. Myszkowa-Strychalska i P. Peret-Drażewska, Poznań 2023, s. 81–84.

²⁴ Dane wewnętrzne Zespołu ds. Promocji Kształcenia Centrum Rekrutacji AGH.

²⁵ K. Jurzak, S. Strzemecka i K. Krzemińska, *Rola diagnozy w zapewnieniu bezpieczeństwa w uczelniach na przykładzie Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*, „Kultura i Społeczeństwo” 2023, nr 2, s. 179–204.

relacji z innymi ludźmi zostały spotęgowane przez konieczność izolacji i wyzwołyły dodatkowe lęki w tym obszarze²⁶. Najmłodszy studenci czasem nie chcą spotykać się z rzecznikiem, lecz wolą zgłosić mu sprawę mejlowo, za pośrednictwem formularza na stronie internetowej i wymienić wiele wiadomości, mimo iż bezpośrednia rozmowa byłaby efektywniejsza i oszczędziła czas obu stronom. Niektórzy proszą o rozmowę telefoniczną bądź przy użyciu platform dedykowanych spotkaniom on-line, np. MS Teams.

Jedną z podstawowych umiejętności ombudsmana jest umiejętność słuchania drugiej osoby. W kanadyjskim modelu pracy rzeczników akademickich słuchanie, bycie powiernikiem zgłaszanych spraw jest podstawowym zadaniem rzecznika. Jak piszą kanadyjscy rzecznicy Christine McKee i Suzanne Belson: „ombudsmen should also be good listeners because, too often, no one else has listened”²⁷. Sam bezpośredni kontakt z rzecznikiem, mimo wcześniejszych obaw czy wstydu, najczęściej okazuje się być dla najmłodszych studentów korzystny. Świadczy o tym informacja zwrotna – często na koniec spotkania wyrażają zadowolenie z tego, że zdecydowali się przyjść i porozmawiać. Poufność w działaniu rzeczników jest kluczową wartością tych spotkań. Osoby studiujące doceniają fakt, że mogą opowiedzieć o problemie, poznać ścieżki działania, a dopiero później, nawet po kilku dniach, zdecydować o skorzystaniu z interwencji rzecznika bądź o nią nie prosić.

Najmłodszych studentów charakteryzuje często dobrze wykształcona umiejętność rozpoznawania sytuacji dla nich niekomfortowych, a powodowanych przez czyjeś niewłaściwe zachowania czy wypowiedzi. Stąd często zgłaszają sytuacje mające miejsce na zajęciach, w których godność ich lub ich koleżanek czy kolegów została w ich opinii naruszona. Przypadki przemocy fizycznej, psychicznej, dyskryminacji czy molestowania to sprawy dla nich poruszające, które co do zasady dobrze identyfikują, nawet jeśli nie potrafią ich właściwie zakwalifikować do któregoś z ww. rodzajów nadużyć.

Traktowanie oferty edukacyjnej jako produktu, którego jakość ma dla nich znaczenie, o czym była już mowa powyżej, powoduje, że najmłodszy studenci oceniają także ten aspekt uczelnianej rzeczywistości. Jest to czasami ocena surowa. Nie mają oni już bowiem, jak poprzednie pokolenia żaków, przekonania, że umocowanie autorytetu nauczyciela akademickiego wynika z samego faktu wykonywania tego zawodu. Kredyt zaufania i szacunku, jaki dają osobom uczącym, rozpoczynając studia, łatwo się wyczerpuje w sytuacjach nadużyć, a jego ugruntowanie wymaga czasu i zdobycia ich zaufania i sympatii. Podobnie ma się sprawa z pracownikami administracji na poziomie jednostek podstawowych czy szczeblu centralnym, z którymi

²⁶ Por. M. Orłowska, *Młodzież wobec traumy pandemii COVID-19 – pytania o teorie wyjaśniające* [w:] *Młodzież wobec przemian współczesnego świata. Rozważania edukacyjno-wychowawcze*, red. B. Kanclerz, L. Myszka-Strychalska i P. Peret-Drażewska, Poznań 2023, s. 31–36.

²⁷ Ch. McKee i S. Belson, *The Ombudsman in Canadian Universities: And Justice for All*, “Studies in Higher Education” 1990, nr 15(2), s. 197–206, <https://doi.org/10.1080/03075079012331377511>.

mają do czynienia. Dla najmłodszych studentów kluczowy jest pierwszy kontakt z uczelnią, najczęściej w dziekanacie. Jeśli nie spotkają się w nim z profesjonalnym wsparciem i traktowaniem szanującym ich godność, potrafią zrazić się do całej jednostki, uczelni, a nawet studiowania w ogóle. Opinie negatywne mogą rozchodzić się między osobami studiującymi bardzo szybko i szerzej niż oceny pozytywne. Dlatego zapewnienie bezpiecznej przestrzeni do nauki i rozwoju w każdym obszarze akademii jest fundamentalne dla przyciągnięcia osób studiujących i ich utrzymania w uczelni przez cały tok studiów jednolitych magisterskich bądź przez oba stopnie kształcenia.

Specyficzne są także potrzeby młodych, niepełnoletnich osób LGBT+, które oczekują od uczelni afirmacji ich potrzeb, w tym w szczególności uznania i niejako potwierdzenia ich tożsamości, w tym również w sferze językowej. W szczególności dotyczy to osób transpłciowych wrażliwych na tzw. *misgendering* (odnoszenie się do osoby w sposób niepasujący do jej płci) i *deadnaming* (używanie imienia nadanego osobie transpłciowej przy urodzeniu, a nie imienia przez nią wskazanego). Osoby studiujące oczekują przede wszystkim używania wskazanego przez nie imienia, lub wersji imienia, oraz zaimków osobowych w kontaktach codziennych z osobami prowadzącymi zajęcia i pracującymi w administracji uczelnianej. Oczekują także, że uczelnia będzie wymagać tego samego także od innych studentek i studentów. Drugim bardziej skomplikowanym problemem związanym z *misgenderingiem* i *deadnamingiem* jest wpisywanie wskazanych danych osobowych w dokumentacji uczelnianej, w tym dokumentacji elektronicznej oraz możliwość posługiwania się wybranym imieniem w kontaktach formalnych (np. podpisanie podania)²⁸.

Studiujące osoby LGBT+ uważają swoje prawa do wolności ekspresji (w tym przez ubiór lub makijaż), do samoorganizacji i zrzeszania, a także do otwartego mówienia o swojej tożsamości płciowej lub orientacji psychoseksualnej za bezdyskusyjne. Często też w ich opinii uniwersytet jest właśnie miejscem, gdzie te prawa są, w ich opinii, chronione lepiej niż w innych instytucjach czy środowiskach. Dla osób pracujących w naszych uczelniach zaskakujące jest niekiedy skonstatowanie, w jaki sposób uniwersytet jest postrzegany przez najmłodsze osoby LGBT+. Wizja uniwersytetu jest zazwyczaj nie tylko bardzo pozytywna, ale czasami wręcz wyidealizowana. Osoby rozpoczynające studia wychodzą ze środowiska lokalnego, szkolnego lub rodzinnego, które nie zawsze jest akceptujące. Postrzegają uniwersytet jako miejsce schronienia przed nieprzyjaznym światem, jako azyl, w którym nie ma miejsca na mowę nienawiści lub dyskryminujący, raniący język. Uniwersytet w „dużym mieście” jawi im się jako miejsce, gdzie ze względu na naukowe podejście do rzeczywistości homofobia lub transfobia po prostu nie istnieją. Taki uwznioślony i upiękuszony obraz środowiska akademickiego zdaje się być na tyle silny, że do pewnego momentu zdarzenia, które do niego nie pasują, mogą być przez

²⁸ Por. Dział ds. Bezpieczeństwa i Równego Traktowania – Bezpieczni UJ. *Ewaluacja wsparcia dla osób transpłciowych i niebinarnych na Uniwersytecie Jagiellońskim (2020/2021). Raport z badania*, Kraków 2022.

studentów bagatelizowane. Tym większe może być rozczarowanie, gdy w murach uniwersytetu spotkają się jednak z dyskryminacją.

Najmłodsze, jeszcze niepełnoletnie osoby studiujące zgłaszające się ze swoimi problemami do rzeczników akademickich cechuje niekiedy pewna ambiwalencja oczekiwań. Z jednej strony chcą być traktowani poważnie, „jak dorośli” i podkreślają znajomość (przy czym jest ona często tylko powierzchowna) swoich praw. Zgłaszają się z bardzo konkretnymi oczekiwaniami i często nie tyle chcą wspólnie szukać rozwiązania zaistniałego problemu, lecz raczej przychodzą z gotowym rozwiązaniem i oczekują jego wdrożenia. Taka postawa może być rozumiana przez niektórych nauczycieli i nauczycielki akademickie jako „roszczeniowa” i wręcz „napastliwa”. Młodzi oczekują uznania ich racji i bezwzględnych działań, których przebieg chcą kontrolować i które surowo oceniają.

Z drugiej strony te same bardzo młode osoby studiujące zgłaszają rzecznikom, że czują brak opieki ze strony uczelni i jej pracowników i pracowniczek. Informują, że są zaniepokojeni, że nikt ich odpowiednio nie pokierował, nie poinformował, nie doradził, że czują się osamotnieni wobec ilości wyzwań, jakie przynosi zmiana szkoły średniej na uczelnię wyższą. Zdarza się także wyrażana wprost pretensja, że tzw. opiekun roku w uniwersytecie nie działa podobnie jak szkolny wychowawca. Studenci i studentki pierwszego semestru studiów są zdziwieni, że opiekun lub opiekunka roku zamiast „załatwić” daną sprawę, jedynie informuje, co należy zrobić, oczekując, że osoba studiująca sama podejmie odpowiednie działania. Taka niejednoznaczność czy nawet sprzeczność oczekiwań studenckich stanowi wyzwanie dla pracy rzeczników. Z jednej strony rzecznicy próbują odpowiedzieć w miarę możliwości i swoich uprawnień na złożone zgłoszenia, z drugiej strony nie chcą doprowadzić do sytuacji, w której działanie rzecznika lub rzeczniczki nie pozwala osobom studiującym na wzmacnianie własnej samodzielności i zaradności.

Bardzo istotne jest pokazanie osobom studiującym, że ich zgłoszenia traktowane są serio, że są przyczyną zmian na lepsze w uczelni i że istnieją efektywne mechanizmy wewnętrzne do rozwiązywania nawet trudnych problemów bez pozabawiania nikogo sprawczości. Skuteczne działanie rzecznika akademickiego w uczelni, mającego wsparcie władz akademii, świadczy o dojrzałości w podejściu do problemów, które są i będą, jak w każdym środowisku, oraz o braniu na serio potrzeb osób studiujących.

Podsumowanie

B. Chludziński i A. Budzanowska²⁹ w swoich rozważaniach zestawiają dwa typy rozstrzygnięcia sporów i sytuacji trudnych w życiu akademickim. Pierwszym jest rozstrzygnięcie konfliktów w trybie adjudykacyjnym przez przełożonych lub

²⁹ Por. B. Chludziński i A. Budzanowska, *Rzecznik...*, s. 332–333.

komisje dyscyplinarne, drugim alternatywne rozstrzygnięcie sporów (*alternative dispute resolution*, ADR). Pierwszy tryb, chociaż może być skuteczny, nie sprzyja dialogowi i może prowadzić do sytuacji, w której przynajmniej jedna ze stron jest nieusatysfakcjonowana końcowym rezultatem. Drugi tryb pozwala obu stronom przedstawić swoje stanowisko i aktywnie włączyć się w budowanie wzajemnego zrozumienia. Zdaniem Chłudzińskiego i Budzanowskiej z „szerokiego spektrum metod ADR najbardziej adekwatne do problemów uczelni wyższej okazują się mediacja oraz instytucja uczelnianego ombudsmana”³⁰.

To ombudsman – rzecznik akademicki – może na bardzo wczesnym etapie wysłuchać strony, rozstrzygnąć wątpliwości dotyczące sfery faktów, a jeśli to potrzebne, facylitować dialog. Odnosi się to także do szczególnej i nielicznej kategorii osób we wspólnocie akademickiej, jaką są niepełnoletni studenci i studentki. Rzecznik akademicki, obok innych tradycyjnie zajmujących się nimi osób, jak opiekuni i opiekunki roczników, jest powołany do słuchania, z jakimi problemami zgłaszają się najmłodsze osoby studiujące i do pomocy w rozwiązywaniu sytuacji spornych i trudnych. Słuchanie, wsłuchiwanie się w głosy studenckie, w tym głosy najmłodszych, jest obowiązkiem uniwersytetu. Gdy osobom pełniącym różnorakie ważne funkcje w uczelni braknie czasu na dłuższe spotkania i uważne słuchanie, podejmuje się tego właśnie rzecznik akademicki. Od słuchania zaczyna się dialog i wszelkie próby rozwiązywania sytuacji trudnych. Koreańsko-niemiecki filozof Byung-Chul Han pisze o zanikaniu umiejętności słuchania we współczesnym świecie i nagłym zapotrzebowaniu na ludzi, którzy będą otwarci i cierpliwi słuchali. „People go to the listener because there is hardly anyone else left who will listen to the Other”³¹. Mamy nadzieję, że w polskich uniwersytetach takimi słuchaczami są właśnie rzecznicy akademicki. Na podstawie zgłoszeń, jakie do nich trafiają, nie tylko starają się pomóc konkretnym osobom i wspierać je w rozwiązywaniu konkretnych sporów i konfliktów, ale także pomagają w rozpoznawaniu spraw, które bez wsłuchiwania się w potrzeby wszystkich we wspólnocie akademickiej nie zostałyby usłyszane.

Bibliografia

- Akademicka Sieć Bezpieczeństwa i Równości*, <https://asbir.pl/> (dostęp: 29.12.2023).
- Arnett J.J., *Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties*, „American Psychologist” 2000, nr 55(5), s. 469–480, doi:10.1037/0003-066X.55.5.469.
- Arnett J.J., *Emerging adulthood: the winding road from the late teens through the twenties*, New York 2014.
- Barańska M., *Od żaka do studenta (nie)zalogowanego – refleksja nad ewolucją sylwetki [w:] Młodzież wobec przemian współczesnego świata. Rozważania edukacyjno-wychowawcze*, red. B. Kanclerz, L. Myszkowa-Strychalska i P. Peret-Drażewska, Poznań 2023, s. 77–88.

³⁰ Tamże, s. 333.

³¹ B.Ch. Han, *The Expulsion of the Other*, Cambridge 2018, s. 70.

- Burton S., *Taking Arms Against a Sea of Troubles. The Experience and Legacy of Michigan State University's First Ombuds*, "Journal of the International Ombudsman Association" 2000, nr 13(1), s. 1–25.
- Chludziński B. i Budzanowska A., *Rzecznik wartości akademickich [w:] Innowacje i konserwatyzm 2.0. Polskie uczelnie w procesie przemian*, red. D. Antonowicz, A. Machnikowska i A. Szot, Toruń 2020, s. 309–334.
- Dział ds. Bezpieczeństwa i Równego Traktowania – Bezpieczni UJ, *Ewaluacja wsparcia dla osób transpłciowych i niebinarnych na Uniwersytecie Jagiellońskim (2020/2021)*, raport z badania, Kraków 2022.
- European Network of Ombuds in Higher Education*, <https://enohe.net/> (dostęp: 29.12.2023).
- Han B.Ch., *The Expulsion of the Other*, Cambridge 2018.
- Herfs P., *The Importance of Ombuds Work*, Amsterdam 2024.
- Hopeck P., Desrayaud N., Harrison T.R., Hatten K., *Deciding to Use Organizational Grievance Processes: Does Conflict Style Matter?*, "Management Communication Quarterly" 2014, nr 28(4), s. 561–584.
- IOA Standards of Practice & Code of Ethics*, <https://www.ombudsassociation.org/standards-of-practice-code-of-ethics> (dostęp: 29.12.2023).
- Jurzak K., Strzemecka S. i Krzemińska K., *Rola diagnozy w zapewnieniu bezpieczeństwa w uczelniach na przykładzie Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*, „Kultura i Społeczeństwo” 2023, nr 2, s. 179–204.
- Lipska A. i Zagórska W., „*Stająca się dorosłość*” w ujęciu Jeffrey J. Arnetta jako rozbudowana faza liminalna rytuału przejścia, „Psychologia Rozwojowa” 2011, t. 16, nr 1, s. 9–21.
- McKee Ch. i Belson S., *The Ombudsman in Canadian Universities: And Justice for All*, "Studies in Higher Education" 1990, nr 15(2), s. 197–206, <https://doi.org/10.1080/03075079012331377511>.
- Orłowska M., *Młodzież wobec traumy pandemii COVID-19 – pytania o teorie wyjaśniające [w:] Młodzież wobec przemian współczesnego świata. Rozważania edukacyjno-wychowawcze*, red. B. Kanclerz, L. Myszka-Strychalska i P. Peret-Drażewska, Poznań 2023, s. 31–36.
- Poesiat L., *Ombuds Work in Higher Education. A Practical Guide*, Amsterdam 2022.
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. 2023, poz. 1610).
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe (Dz.U. 2023, poz. 900).
- Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. 2018, poz. 1668).
- Państwowa Komisja Wyborcza, <https://wybory.gov.pl/sejmsenat2023/> (dostęp: 29.12.2023).
- Zarządzenie nr 71/2022 Rektora Uniwersytetu Rzeszowskiego z dnia 21 czerwca 2022 r. w sprawie powołania rzecznika akademickiego.